

رمضان

واژه رمضان از «رمض» (ramaz) گرفته شده است که به معنای شدت گرما از تابش خورشید تابستان بوده است. و به نظر می‌رسد که ماه رمضان در اصل یکی از ماه‌های فصل تابستان و زمان شدت گرما در حجاز و عربستان بوده است. ولی سالیانی بعد از بعثت و مقرر شدن روزه، به دلایلی که به آن اشاره خواهد شد، این ماه از فصل خود فاصله گرفت و منحصر به فصل تابستان نماند و در فصل‌های دیگر به چرخش درآمد.

به نظر می‌رسد در سال‌هایی که روزه مقرر شد، ماه رمضان هنوز در میانه‌ی تابستان ثابت بود. با توجه به گرمای طاقت فرسای حجاز در این فصل، اکثر مردم روزها را باید در سایه سار نخلی یا در پناه دیواری و سقفی استراحت می‌کردند حتی گله‌های گوسفند در این روزهای داغ قادر به چریدن نبودند و بیشتر فعالیت‌های ضروری به شب موکول می‌شد به ویژه سفر کردن.

بنا بر این، ماه رمضان به گونه‌ای طبیعی، دارای روزهایی تقریباً غیر فعال و باز دارنده از هرگونه فعالیت و شب‌هایی نسبتاً زنده تر از روزها بوده است. شب‌ها نیز به دلیل نبودن وسایل روشنایی کافی، شاید برای برخی کسان که اهل تامل و اندیشیدن بودند فرصتی بوده برای تامل در خویش. و همین می‌توانست مقدمه‌ای باشد برای تبدیل کردن این زمینه‌ی طبیعی برای ایجاد مضامین و مناسکی دینی، و پدید آوردن و مبارک شمردن شب‌هایی که به لیلۃ‌القدر مشهور شد.

رمضان در قرآن:

واژه‌ی رمضان تنها یک بار در قرآن آمده، برای بیان اینکه قرآن در این ماه نازل شده است. (بقره آیه ۱۸۵) در تاویل این آیه نیز جای سخن بسیار است. به ویژه آنکه مطابق روایات و گزارش تاریخ، آنچه ما به عنوان قرآن می‌شناسیم در طی بیست و سه سال و به تدریج بر محمد رسول نازل شده است و نه در یک دوره‌ی یک ماهه. برخی مفسران بر آن هستند که ابتدا در ماه رمضان، کلیت قرآن (طرح کلی قرآن) بر پیامبر نازل شده و سپس در طول بیست و سه سال به تناسب زمان و مکان و حوادث، آیات مربوطه به

هر واقعه و حادثه، گشوده و مشروح گردیده است. این همان چیزی است که اصطلاحاً آن را شأن نزول هم می گویند. (در مورد معنای واژه نزول در قرآن به طور جداگانه خواهم نوشت)

پیوند ماه رمضان و روزه:

توصیه قرآن بر اینکه هر کس این ماه را درک کند باید روزه بدارد (همان سوره بقره و همان آیه)، این توصیه همراه است با موضوع نزول قرآن در این ماه. به نظر می رسد در این آیه لایه‌ی دیگری از معنای نزول قرآن نیز گشوده می شود و شاید منظور از نزول قرآن در این آیه، نزول برای مردمان است. توضیح اینکه امساک از برخی خواسته‌های روزمره‌ی جسمانی از یک سو، و تامل و تفکر و ریاضت از سوی دیگر، روان آدمی را آماده می کند تا آنچه بر محمد رسول نازل شده، بر او نیز آشکار گردد. و شاید تاویل دیگر از آن آیه که گفت «قرآن، نزول یافته در ماه رمضان است» اشاره به همین باشد که در این ماه قرآن بر مردمان اهل صوم (روزه) آشکار می شود. به ویژه آنکه در این آیه سخنی از این نیست که بگوید ما قرآن را بر محمد نازل کردیم بلکه سخن از آن است که این قرآن با بیانی آشکار مردم را راهبر می شود برای فرق نهادن میان چیزها.

فاصله پیدا کردن ماه رمضان از فصل‌های طبیعی:

ماه رمضان نهمین ماه در گاه شماری اعراب شمرده می شد. بنا براین با پذیرفتن اینکه ماه رمضان در فصل گرما و شدت تابش خورشید بوده است می توان گفت که آغاز سال‌های قمری در میان اعراب آن روزگار تقریباً همزمان بوده با آغاز سال‌های میلادی. و همیشه این ماه در فصل گرمای تابستان فرا می رسیده است.

فصل‌ها دارای منشاء خورشیدی هستند، هر سال خورشیدی هم حدود ۳۶۵ روز است. اما هر دوازده ماه در گاه شماری قمری حدود ۳۵۵ روز می شود. یعنی ده روز کمتر از یک سال. بنا براین اگر هر دوازده ماه قمری را یک سال کامل فرض می کردند به مرور ماه‌ها از فصل‌ها جدا می شد. برای ثابت نگهداشتن ماه‌ها در فصول، و تطبیق هر ماه با فصل خودش ناگزیر بودند از هر سه سال، یک سال آن را

سیزده ماه محاسبه کنند که به آن یک ماه افزوده شده «کبس (Kabs)» می‌گفتند، یعنی یک ماه قمری اضافی.

اهمیت انطباق دادن سال های قمری با تقویم شمسی به جهت فعالیت های کشاورزی، بذر افشانی، و حتی انطباق فعالیت های تجاری با فصل های طبیعی، امری ضروری بوده و هست.^۱

اما در سوره ی توبه آیه ۳۶ و ۳۷ توصیه شد که تقویم هرساله با همان گاه شماری قمری و فقط دوازده ماه باشد و نه بیشتر. یعنی به حساب آوردن آن یک ماه افزوده در هر سه سال یک بار، ممنوع شد. از آیات قرآن چنین برمیآید که اعراب برای هجوم به برخی قبایل دیگر در ماه حرام، از این شیوه استفاده می‌کردند و یک ماه افزوده را به جای آنکه در آخر سال به محاسبه در آورند به میل خود جایگزین یکی از ماه های حرامی می‌کردند که قصد هجوم و غارت در آن ماه داشتند.^۲

به این گونه گاه شماری دینی، مقید به فصل نماند و چون این گاه شماری در هر سال ده روز کمتر از گاه شماری شمسی بود در نتیجه به مرور زمان انطباق خود را با فصل های طبیعی از دست داد و رمضان که قبلا فقط در فصل گرما و تابستان فرا می‌رسید در همه ی فصل ها به چرخش در آمد و طبعا معنای آن هم دیگر به معنای روزهای گرم و تابش هرم آفتاب خوانده نشد.

مشهد: ۱۳۸۴/۴/۱۹

۱ - توضیح بیشتر در این مورد را می‌توانید در دایرةالمعارف فارسی مصاحب، جلد اول تحت عنوان تقویم ببینید
 ۲ - برای توضیح بیشتر نگاه کنید به تفسیر المیزان سوره توبه آیات ۳۶ و ۳۷